

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 8

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1906–1916)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНЮК

Автори коментарів: О.Вінниченко, Л.Войтович,
М.Капраль, Я.Книш, О.Кулчицький,
С.Панькова, Л.Тимошенко, А.Фелонюк

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ II

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ,
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА

ОСТАННІ ТОМИ “АРХИВА ЮГО-ЗАПАДНОЙ РОССИИ”

Архив Юго-Западной России издаваемый комиссиею для разбора древних актов, часть вторая, том III: Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западной Руси в 1698–1726 гг., К., 1910, ст. XII+843+LXXXIII.

Те ж, часть восьмая, т. III: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII в., К., 1909, ст. 120+708+XXX.

Те ж, часть восьмая, т. IV: Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII в., К., 1907, ст. 224+451+66+XXI.

Те ж, часть восьмая, т. V: Акты об украинской администрации XVI–XVII в., К., 1907, ст. 118+560+XXVII+II.

Те ж, часть восьмая, т. VI: Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII в., К., 1911, ст. 113+435+XXIV.

Київська археографічна комісія, чи так звана офіційно — “Временная комиссия для разбора древних актов, состоящая при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе”, по довгим застої оживилася в останніх роках і випустила цілий ряд поважних збірок архівного матеріалу, часом з цінними студіями в передмові, і останніми часами завела ще рід археографічного збірника для поменших матеріалів (Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России)^{1*}. Правдоподібно, є в тім певна заслуга теперішнього председателя комісії, проф. Іконнікова, властиво першого ученого-історика на сім председательським місці, що займали досі більш бюрократичні, ніж наукові фігури*; і хоч комісія все й далі зістається інституцією сильно бюрократичною, досить щільно замкненою для всього “стороннього”, для нових людей і нових планів, вона виявила в останніх часах досить живу роботу — хоч би в реалізації давніх планів і давніше розпочатих робіт, і п’ять томів “Архива”, випущені комісією останніми роками (дати, означені на томах, не завжди вказують час, коли певний том увійшов в науковий оборот), внесли чималий запас наукового, документального матеріалу і кілька цінних розвідок. Короткий перегляд того всього хочу дати в сій замітці.

І так в III томі частини другої, присвяченої соймакуванню, маємо продовження давніших збірок Іванишева і Стороженка*, що містили соймакові акти XVI і XVII в.: в сім томі д. Каманин зібрав соймакові постанови п’ятох українських воєводств (Волинського, Подільського, Брацлавського, Київського і Чернігівського — титулярного в тім часі) від

¹ Див. про нього замітку в т. CVII “Записок”, про томи “Архива” з попередніх літ в LXXV, LXXVIII і LXXXIII т.

р. 1698 до 1726. Сим разом акти сі друковані в цілості (в попереднім томі друкувалися витяги, що викликали невдоволення в науковій критиці). Зате вступної розвідки сим разом против звичаю комісії не дано — обіцяна вона при закінченні збірки постанов XVIII в., а тим часом подана тільки коротка вступна замітка головного редактора комісії В[ладимирського]-Буданова, що зазначує цікавіші питання, порушені в соймикових постановах, і коротенько спиняється над соймиковою організацією і технікою. Вказує на заникання урядової української мови в облятах, на деякі згадки про місцеве право — як пригадка Київського воеводства (дуже лаконічна, на жаль), щоб люблінський трибунал заховував се воеводство "według prawa sobie służącego i zwyczajom (може, zwyczajów?)" — с. 840, і домагання браславського соймика (1722 р.), "aby generał całego woiewodztwa kiiowskiego prawem drukowanym Litewskim statutom sądził się" (с. 740). Єсть кілька постанов в інтересах православної віри і унії, котрі, одначе, никнуть супроти опіки для католицької церкви, про ліквідацію правобічної козаччини і кілька інтересних постанов в напрямі певнішого закріпощення селян (зменшення свобідних років, касування хуторів). Показчиків до сього тому не додано.

III том в осьмої часті, присвяченій юридичному побутові, виготовлений Орестом Левицьким, містить в собі збірку матеріалів до історії шлюбу і родинного життя, головнo волинських, другої половини XVI в.: з XV і першої пол[овини] XVI в. всього 11 документів, документи з першої половини XVII в. також становлять меншість.

Таким чином, маємо досить одноцільний збірник документів до приватного, головнo родинного життя волинського панства і шляхетства з того часу, коли воно вже в значній мірі захоплене впливами польської державності, культури і права все-таки в своїм приватнім житті стояло ще досить міцно на ґрунті старих українських традицій (виключно шляхетський характер матеріалу залежить від самого джерела, з якого черпав видавець — актів судів ґродських і земських, майже виключно шляхетських). Матеріал дуже цінний для зрозуміння старого життя: дуже корисний, і можна пожалувати, що він так довго лежав в укрятті (збірка була зроблена і навіть видрукувана давно), і що рамки сеї збірки не поширені більше — бо таку вибірку матеріалу, певно, можна було б дати в далеко більших розмірах, чи в виді сурового матеріалу *in extenso* [повністю], чи в витягах, напр., з поминенням формулярних частей документів, що займають так багато місця, або в формі півоброблених. Ор[ест] Левицький, що в побутовій історії України, в її зрозумінні, в уловленні її типових характеристичних сторін показав себе майстром незвичайно проникливим і чутким, міг би в сім напрямі зробити незвичайно багато і було б шкода, якби його робота на сім полі обмежилася отсею збіркою.

Матеріал, зібраний в отсій збірці, д. Л[евецький] почасти використав в інтересних півбелетристичних історично-побутових оповіданнях, (мають вийти збіркою п[ід] заг[оловком]: Волинські оповідання)* — почасти в ряді статей друкованих по-російськи й по-українськи протягом кількадесяти літ по різних виданнях (почавши від статті в “Зорі” 1885, під псевдонімом Маячанця: “Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII в.”* і кінчаючи статтею “Невінчані шлюби на Україні в XVI—XVII ст.” в київських “Записках”, т. III, 1909*). Розвідка подана на вступі сього тому п[ід] з[аголовком]: “Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI—XVII вв.” (ст. 120), зводить до купи сі розвідки. Автор спиняється в ній головню на формах і практиці зав’язування супружества і його розв’язування (розводу) і, слідячи за відмінами тої практики, яку рисують перед нами зібрані ним документи, від обов’язуючого права (Литовського статуту) і церковних канонів, старається уловити в ній те, що становило прикмету народного українського права. Сі проби його безсумнівно цінні й інтересні, ріжні казуси, які переходить тут автор (елемент описовий і тут бере у нього гору над елементом аналітичним), хоч не завсіди можуть бути генералізовані, вводять нас, без сумніву, дуже часто в юридичний і ще більше — моральний світогляд шляхетських і духовних кругів тої доби.

Автор оперує головню матеріалом волинським XVI і першої половини XVII в., Поділля й інші провінції польського права лишає свідомо на боці; часом робить екскурси в практику подніпрянську і лівобічну другої пол[овини] XVII і навіть XVIII в. Праця має вартість більш історично-побутову, ніж історично-юридичну в властивім значінні, але, без сумніву, цінна.

IV том восьмої часті містить велику (224 стор.) і цікаву студию проф. Владимирського-Буданова: “Церковные имущества в Юго-Западной России XVI века”. Починається вона переглядом церковних маєтностей XVI в., православних і католицьких (проба реєстрації); далі йдуть замітки про походження сих маєтностей і предмети володіння; потім наступає найбільш інтересна частина — юридичний аналіз церковного володіння (с. 29 і д[алі]). Розділ другий присвячений “праву подавання” В[еликого] кн[язівства] Литовського, третій — “суб’єктам права” церковного володіння (владичі катедри, монастирі, церкви) — відносинам їх прав до прав патронів.

Виводи, до яких приходять автор на основі свого аналізу, він резюмує на кінці своєї праці в таких тезах: «Сила прав горожанських для всіх (свобідних осіб), так сильна в Литовській державі — що робить її велику честь — особливо ясна на прикладі церковних маєтностей. В благовірній Москві великі князі й царі мало в’язалися старим принципом непорушності (“неотчуждаемости”) церковних маєтностей, але ні великі князі Литовські — католики, що так часто представляються гонителями православ’я, ні шляхетський польський сойм, ні могутнє католицьке духовенство ніколи не йшли

за московським прикладом, розуміється — не з поважання до чужих їм візантійських традицій, а з поважання до непохитності горожанських прав взагалі».

“Право подавання, зовсім відмінне від ктиторства, не противиться зазначеному принципіві: і держава (головний патрон і перше джерело права подавання) і суспільні союзи, й приватні власники не признавали за собою прав власності на церковні маєтності, хоч право подавання давало широкі права патронам і викликало можливість надуживань. Се право держало в тіснім зв’язку церкву з державою і суспільністю. Дійсними ж власниками церковних маєтностей були не патрони, а церковні інституції, а саме єпископії, монастирі й церкви. Патрони — се тільки опікуни церковних інституцій і маєтностей”.

Обмежуємося наведенням сих поглядів, не входячи в оцінку тих фактичних підстав, на яких вони оперті. Акти сього тому послужили авторові матеріалом для розвідки в дуже малій мірі. Збірник їх майже не зв’язаний з вступною статтею і не має своєї фізіономії. Сам по собі він продовжує збірку актів по історії землеволодіння, поданих автором в II і III т. сьомої часті “Архива” (матеріали до історії колонізації)*. Сим разом автор подає їх в значній часті цілими збірками — так як вони були внесені в судові книги — велика збірка документів кн. Чорторійських, XV і XVI в., акти володіння с. Битним, документи кн. Кропотків на с. Яловичі і т. д.; видавець мотивує се тим (с. 24), що такі збірки дають погляд на “фактичний зріст землеволодіння поодиноких родів, а почасти і на юридичний зріст самих прав”, але на се вистане вчислити при однім документі, які номери актів були предложені до книг з ним разом, а таке друкування цілими гніздами має ту недогоду, що перемішує всякий хронологічний порядок, а до збірника не додано навіть хронологічного покажчика уміщених документів. Чимало документів з поданих тут були вже надруковані; напр., Витовтів привілей Перемилю (ч. 2), надр[укований] в “Актах Литов[ско]-Рус[ского] госуд[арства]” Довнара-Запольського (ч. 7)*, з того ж самого джерела; надання Свитригайла на Киселин (ч. 5) — в “Archiwum Sanguszków”, III, ч. 11*; надання його ж на Миловіші (ч. 6), там же, ч. 7. Видавець не поясняв мотивів сих повторень і приходиться думати, що повторено їх лише через недогляд.

Том VI восьмої часті, зібраний і виданий так само проф. В[ладимирським]-Будановим, має характер аналогічний з т. IV. Головну вагу в нім має розвідка В[ладимирського]-Буданова про право заставу В[еликого] кн[язівства] Литовського (“Заставное владение”, с. 113): поняття заставу і причина розвою заставного володіння в В[еликім] кн[язівстві] Литовським, особи, що віддають в застав і що володіють на заставнім праві, предмети заставного володіння (властиво всі, які могли бути предметами володіння), право заставного володіння,

установлення і розв'язання заставу. Факти і приклади, якими ілюстрована ця розвідка, вибрані в переважній більшості з невиданих актів Київського архіву, з публікованих томів Литов[ської] метрики і т. ін.* — і знов тільки в досить незначній мірі з долученого збірника документів, що теж тільки в часті містить матеріали до історії заставного володіння і взагалі має досить випадковий характер, як і т. IV. Розпочинається він чомусь трьома документами з Овруччини — надрукованими свого часу пок[ійним] Антоновичем в збірці овруцьких актів (ч. IV, т. I)*, а поза тим містить документи з 1550—1575 рр. (140 номерів).

Том V восьмої часті, виготовлений проф. Довнар-Запольським, містить розвідку його п[ід]з[аголовком] “Украинские староства в первой половине XVI в.”. Розвідка не дуже велика (с. 118 дуже розгонистого друку), але захоплює предмет дуже широко — ширше свого заголовка. Починається історією урядів: вищих місцевих властей — воєводства Київського і маршалківства Волинського, потім староств (властиво намісництв, що поволі прибирають в XVI в. ім'я староств) і “нижчих в'рядів”, далі спиняється на реформі 1565 р. і дальших змінах в адміністраційнім устрої. По сім наступає аналіз адміністраційних функцій воєводи і старост, відносин їх до міських громад, міської організації й управи, земських обов'язків підданської людності і доходів воєводських і старостинських. Отже обіймається майже ціла система публічної організації литовської України, але трактується поверхово, більш описово, без запускання в складні і неясні питання сеї організації і без відповідного використання літератури.

Долучена збірка документів більш дібрана до теми, але для першої половини XVI в. дає небагато (всього коло 30 номерів на загальне число близько 200) — все інше належить до другої половини XVI і першої четв'єртини XVII в. Документи ці дають багато інтересного.

же його дотримуватися засади — ніхто не може бути переслідуваний за православне визнання (Ibid. — S. 177).

Таким чином, підтвердилася думка, на якій М.Грушевський наголошував у рецензії: православне питання на сеймових засіданнях 1626—1632 рр. піднімалося вкрай рідко.

с. 218 ...новини має в ній тільки епізод з передачею василівської церкви в Києві назад уніатам після куруківської угоди... — йдеться про Куруківський договір від 5 листопада 1625 р. між польським урядом та козаками, як наслідок поразки козацького війська біля Куруківського озера.

В кобринській соборі православні не взяли участі, а на Торунській соймі релігійна справа, судячи по зібраним автором матеріалам, не порушувалася зовсім — див.: *Seredyka J. Sejm w Toruniu z 1626 roku.* — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966. — S. 18, 57, 65.

с. 220 ...переочив він цінну студию проф. Рудницького... — йдеться про працю: *Рудницький С. Українські козаки в 1625—30 рр. Критично-історичні розвідки // ЗНТШ.* — Львів, 1899. — Т. XXXI—XXXII. — С. 1—76.

Сі позасоймові переговори в головнім були звісні й раніше, з матеріалів про собори 1629 р. (особливо з документів зібраних Голубевим)... — ці документи опубліковані в додатках до праці: *Голубев С. Т. Киевский митрополит Пётр Могила и его сподвижники.* — К., 1883. — Т. I.

с. 221 ...видана у Пуласького в його монографії про Киселя (Szkice, I) — див.: *Pułaski K. Szkice i poszukiwania.* — Kraków, 1887. — Т. I.

Головним джерелом послужило йому звісне (подане в витягах Костомаровим) соймове справоздання Конєцпольського... — М.Грушевський також подав витяги з цього важливого документа у перекладі українською мовою у своїй “Історії України-Руси” (К.; Львів, 1922. — Т. VIII. — Ч. 1. — С. 70—73).

с. 223 ...на жаль, не використовує тут, як і по інших місцях, московські вісті “Актів Московского государства”, де є також цікаві відомості для сих років — див.: *Акты Московского государства.* — СПб, 1890. — Т. 1. — С. 315—316 та ін.

O. B.

Останні томи “Архива Юго-Западной России”

Публікується за виданням: *Грушевський М. Останні томи “Архива Юго-Западной России” // ЗНТШ.* — Львів, 1913. — Т. CXV. — Кн. III. — С. 177—182.

с. 224 ... (Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России) — йдеться про видання: *Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России.* — К., 1911. — Вып. 1.

...що займали досі більш бюрократичні, ніж наукові фігури... — першим функції голови комісії (1845—1848) виконував управитель канцелярії київського генерал-губернатора Д.Бібікова відомий хабарник М.Писарев (згаданий Т.Шевченком у поемі “Юродивий”). Його наступник, чернігівський поміщик, збирач старожитностей М.Судієнко, теж не мав фаху історика. Довший час (1857—1889) посаду голови Комісії займав М.Юзефович — попечитель Київського навчального округу, противник українського національного відродження, ідейний натхненник впровадження Емського указу 1876 р. Після нього на цій посаді до 1904 р. перебував російський історик В.Вельяминов-Зернов. В.Іконников керував комісією до її скасування в 1921 р. (*Журба О. Київська археографічна комісія.* — С. 38, 82, 173).

...давніших збірок Іванишева і Стороженка... — йдеться про публікації: Постановление дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569—1654 гг.) / Изд. Н.Иванишев // Архив Юго-Западной России. — К., 1861. — Ч. 2. — Т. 1; Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII в. / Изд. Н.Стороженко // Там само. — К., 1888. — Ч. 2. — Т. 2.

с. 226 ...*(мають вийти збіркою п[і]д заг[оловком]: Волинські оповідання)*... — йдеться про: Левицький О.І. Волинські оповідання XVI—XVII ст. — К., 1914.

...почавши від статті в “Зорі” 1885, під псевдонімом Маячанця: “Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII в.”... — йдеться про популярний нарис: Маячанець Левко. Про шлюб на Руси-Україні в XVI—XVII століття // Зоря. Письмо літературно-наукове для руских родин. — Львів, 1885. — Число 13. — С. 149—152; Число 14. — С. 169—171; Число 15—16. — С. 183—185; Число 17. — С. 198—200; Число 18. — С. 209—211.

...кінчаючи статтею “Невінчані шлюби на Україні в XVI—XVII ст.” в кнївських “Записках”, т. III, 1909... — див.: Левицький О.І. Невінчані шлюби на Україні в XVI—XVII ст. // Записки Українського наукового товариства у Києві. — К., 1909. — Кн. III. — С. 98—108.

с. 227 ...*поданих автором в II і III т. сьомої часті “Архива” (матеріали до історії колонізації)* — йдеться про публікацію: Акты о заселении Юго-Западной России / Изд. М.Владимирский-Буданов // Архив Юго-Западной России. — К., 1890. — Ч. 7. — Т. 2: (1471—1664 гг.); 1905. — Т. 3: (1570—1789 гг.).

...в “Актах Литов[ско]-Рус[ского] госуд[арства]” Довнара-Запольського (ч. 7)... — див.: Довнар-Запольский М.В. Акты Литовско-Русского государства. — М., 1899. — Т. 1; 1897. — Т. 2.

...надання Свигригайла на Киселин (ч. 5) — в “Archiwum Sanguszków”, III, ч. II... — Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. — Lwów, 1890. — Т. III.

с. 228 ...*з публікованих томів Литов[ської] метрики і т. ін.* ... — йдеться про публікації: Русская историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссиєю. — СПб, 1903. — Т. XX: Литовская метрика. — Т. I; СПб, 1910. — Т. XXVII: Литовская метрика. Отд. 1. Часть 1. Книга записей; Юрьев, 1914. — Т. XXX: Литовская метрика. Отд 1—2-й. Часть 3. Книга публичных дел.

...надрукованими свого часу пок[і]йним Антоновичем в збірці оvrуцьких актів (ч. IV, т. I)... — йдеться про публікацію: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России 1442—1760 гг. / Изд. В.Антонович // Архив Юго-Западной России. — К., 1867. — Ч. IV. — Т. I.

А.Ф.

Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства

Публікується в українському перекладі за виданням: Грушевский М. Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения // Украинский народ в его прошлом и настоящем. — СПб, 1914. — Т. I. — С. 1—36.

Друге видання вийшло в перекладі українською мовою: Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX ст. і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. — Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1989. — № 1—3 (101—103). — Рік XXVI. — С. 82—92; № 1—4 (104—107). — Рік XXVII. — С. 28—44.

ЗМІСТ

с. тексту с. ком.

<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК. Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906—1916)</i>	<i>V</i>	
Розділ I. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
До біографії митрополита Онисифора Дівочки	3	590
З облоги Белза в 1352 р.	7	592
Одна з українських колекцій	8	593
Рожне поле	11	594
Студії з економічної історії України	13	596
Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною	76	602
Байда-Вишневецький в поезії й історії	90	604
Сучасна вірша про неволю Вишневецького	116	606
До портрета Мазепи	120	607
Ще до портрета Мазепи.	122	608
Шведсько-український союз 1708 р.	123	609
Новий хозарський текст про війни Олега	135	610
Український рух на схід. Розселення за московською границею до 1648 р.	140	611
Розділ II. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА	173	614
Коли сфабрикована грамота Любарта луцької катедри?		
Критична замітка	175	614
Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво	177	615
Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності	185	616
До питання про розселення в'ятчів. Кілька заміток з приводу новіших праць	192	621
Лопушанський "Святовид"	196	621
Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя. Критичні замітки	197	622
Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.	217	624
Останні томи "Архива Юго-Западной России"	224	627
Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства	229	628
Нові гіпотези з історії староруського права. Критичні замітки з приводу праці К.Л.Геца	266	641
Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. Критичний огляд	285	643
Короткий огляд української історії	303	647
Українська справа в її історичному розвитку	312	649
Глинський Михайло Львович	338	651
Гонта	340	654

Запоріжжя і Запорізька Січ (Січа)	342	656
[Виступ на загальних зборах НТШ 30 квітня 1907 р.]	350	657
[Виступ на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р.]	352	658
Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ	355	659
Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)	357	659
Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти	361	660
Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського	364	662
Записка Гендльовіка про банатських запорожців	371	664
До історії Остриянинової еміграції. Постриження вдови Остриянина в Москві	372	664
Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р.	376	665
Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського брацтва. Признання кирило-мефодіївців	387	665
Вступне слово [до т. LXIX “Записок НТШ”]	529	671
Передне слово [до: Свендцький І. Опис рукописів народного дому]	531	671
Передмова [до т. ХСІІ “Записок НТШ”]	533	673
Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]	534	674
Від комісії [Передмова до т. ХХІІ “Жерел”]	538	677
Розділ IV. НЕКРОЛОГИ	539	678
Богдан Бучинський. Посмертна згадка	541	678
Пам’яті Никандра Молчановського	543	680
Петро Голубовський. Некролог	550	684
Микола Дашкевич. 1852—† 20.I.1908	553	687
Пам’яті Володимира Антоновича	558	691
Кн[язь] Ян-Тадеуш Любомірський. (Некролог)	560	693
Ф. Леонтович—В. Ключевський—Д. Самоквасов. (Некрологічні замітки)	562	694
В. І. Сергеевич. Посмертна згадка	568	701
Пам’яті Євгена Голубінського	570	702
Пам’яті Якова Шульгина	575	705
Пам’яті Миколи Лисенка. Промова Мих[айла] Грушевського	579	709
Іван Филевич. Некрологічна замітка	584	713
Костянтин Михальчук	587	716
Пам’яті Володимира Лозинського	589	719
КОМЕНТАРІ	590	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	720	
ПОКАЖЧИК	726	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	753	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 8

Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянин*

Здано на складання 21.02.2006. Підп. до друку 17.11.2006.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 62,56.
Умовн. фарбовідб. 62,98. Обл.-вид. арк. 55,00. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 14. Зам. 432-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”. — 2007. —
776 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-484-0 (т. 8).

Восьмий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1906—1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів — сучасників М.Грушевського.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)